

Σύγκριση/Comparaison/Comparison

Αρ. 34 (2025)

Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές

Οι λογοτεχνικές σπουδές στον ορίζοντα των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών

Βασίλης Βασιλειάδης

Copyright © 2026, Βασίλης Βασιλειάδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βασιλειάδης Β. (2026). Οι λογοτεχνικές σπουδές στον ορίζοντα των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών. *Σύγκριση/Comparaison/Comparison*, (34), 14–24. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrissi/article/view/43966>

**Οι λογοτεχνικές σπουδές στον ορίζοντα των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών
Επιστημών**

Η σημερινή μεταιχμιακή εποχή μακράς διάρκειας που προσδιορίζεται από τα επάλληλα επιτεύγματα στις επιστήμες της πληροφορίας και των υπολογιστών θέτει σε ανάλογη μεταβατική περίοδο αναστοχασμού και τη φιλολογική μελέτη της λογοτεχνίας και της κριτικής, με αίτημα μια θαρραλέα επαναπραγμάτευση μεθόδων, στόχων και διεπιστημονικής συνάφειας των λογοτεχνικών σπουδών. Η αναθεώρηση του επιστημονικού πεδίου δεν μπορεί να είναι ριζική ή μονοσήμαντη. Αλλά δεν μπορούμε και να προσδοκούμε ότι όποια επιλογή ανταπόκρισης στα σημερινά τεχνολογικά, επιστημονικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα θα επιτευχθεί στιγμιαία και με ιδεολογικά/πολιτικά ουδέτερο τρόπο.

Σε αυτό το άρθρο επιδιώκεται να χαρτογραφηθούν συνοπτικά επιμέρους σημεία των λογοτεχνικών σπουδών που βρίσκονται σε εκκρεμότητα ως προς τη διαδικασία μετάβασής τους στο υπό συνεχή αναδιαμόρφωση δυσδιάκριτο μέλλον τους: ερευνητικές περιοχές, μέθοδοι επιστημονικής προσέγγισης, πρακτικές διδασκαλίας, σχέσεις με όμορους κλάδους έρευνας και μελέτης. Ο προβληματισμός που τα συνοδεύει τελεί υπό την αναρότηση σχετικά με την αυτοτέλεια των λογοτεχνικών σπουδών στο αναδυόμενο τοπίο των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών και τις δυσκολίες, ενστάσεις και αντιστάσεις στη συνάντηση των νέων ψηφιακών μεθόδων με τα αιτήματα της φιλολογικής έρευνας. Βαρύνουσας σημασίας παράμετροι παραμένουν η μετακίνησή μας από την εργαλειακή αξιοποίηση των νέων ψηφιακών μέσων και εφαρμογών στη λειτουργική ενσωμάτωση στην έρευνα, τη διδασκαλία και τη μελέτη, αλλά και η κριτική επίγνωση της νέας ψηφιακής συνθήκης.

Στη βιβλιογραφία τη σχετική με τη συνάντηση λογοτεχνικών σπουδών και ψηφιακών τεχνολογιών,¹ ευάριθμη αλλά υπό γεωμετρική αύξηση τον τελευταίο καιρό για την ελληνική γλώσσα, αποθαρρυντικά μακροσκελή και εγκατασπαρμένη στο διαδίκτυο για την αγγλική και τις άλλες ισχυρές γλώσσες, αρκετές φορές συναντάμε, κατά κανόνα σε συμφραζόμενα γενικής εισαγωγής σε κάποιο επιμέρους θέμα, τη βασική διάκριση του Alan Liu αναφορικά με τα στάδια εισβολής και εγκατάστασης κάθε νέας ανθρώπινης μηχανής στην ιστορία μας.² Ο Liu διακρίνει τρία βασικά, διαδοχικά και διακριτά μεταξύ τους στάδια που χαρακτηρίζονται από την αντίδραση των ανθρώπων απέναντι στο νέο κάθε φορά εφεύρημα: πρώτα, το στάδιο της μάγευσης, κατά το οποίο οι άνθρωποι θαυμάζουν το νέο τεχνολόγημα, γοητεύονται, ενθουσιάζονται, απορούν για τα επιτεύγματα του ανθρώπινου νου και μυθοποιούν τις τεχνικές δυνατότητες που υπόσχεται· το επόμενο, δεύτερο στάδιο, της απομάγευσης, αναιρεί το πρώτο, οι άνθρωποι αντιδρούν με κριτική πρόθεση και συχνά με αρνητική διάθεση ή επιφυλακτική στάση, αντιλαμβάνονται τους περιορισμούς του νέου μέσου, τις προϋποθέσεις εφαρμογής του, κάποτε ανησυχούν για κινδύνους ή μιλούν για ενδεχόμενες απειλές·

¹ Όσον αφορά το ελληνικό παράδειγμα, το παρόν άρθρο προϋποθέτει, ανάμεσα σε άλλα, και τα εξής άρθρα που, το καθένα με τον τρόπο του και σε σχέση με το θέμα που πραγματεύεται, προσδιορίζει ή συζητά σημεία όσων χαρτογραφούνται στη συνέχεια: Δημητρούλια (2005)· Καγιαλής (2014)· Ακριτίδου (2015).

² Βλ. Liu (2008, όπως παρατίθεται στο Δημητρούλια 2015, σ. 15).

ακολουθεί το τρίτο και τελευταίο στάδιο, είναι εκείνο της υποψίας, όταν πια οι άνθρωποι εκκινούν από την κριτική επίγνωση και τον αναστοχασμό για να βιώσουν νέες εμπειρίες του επιστητού.

Αναρωτιέμαι ποιο στάδιο διανύουμε από αυτή τη διαδοχή ως προς τα επιτεύγματα των ψηφιακών τεχνολογιών. Το ερώτημα είναι γενικό και δύσκολα θα επιδεχόταν μια απάντηση. Αφενός επειδή οι άνθρωποι είμαστε ένα ανομοιογενές σύνολο με ποικίλες φωνές, νοοτροπίες, χαρακτήρες, κ.λπ. και, επομένως, δεν θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε έναν ιδεατό (;) μέσο όρο. Αφετέρου επειδή διανύουμε μια μεταίχμιακή εποχή μακράς διάρκειας, όπως την χαρακτήρισα στην αρχή του άρθρου, που προσδιορίζεται από τον καταϊγισμό επάλληλων επιτευγμάτων στις επιστήμες της πληροφορίας και των υπολογιστών, πράγμα που σημαίνει ότι κάθε φορά που σημειώνεται ένα βήμα μετάβασης από τη μάγευση στην απομάγευση και την υποψία, μια νέα γνώση ή τεχνική της εφαρμογή, ένα νέο εργαλείο ή μια μέθοδος έρχεται να μας επιστρέψει πίσω και εκ νέου στο στάδιο του θαυμασμού. Μέχρι, για παράδειγμα, να μπορέσουμε να δούμε έξω από τη μαγική και μαγευτική εικόνα του διαδικτύου, ως τεχνολογία και ως εφαρμογές, η σαρωτική εισβολή της περιώνυμης παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης μάς επανατοποθέτησε στο αρχικό στάδιο της γοητείας και της απορίας απέναντι στις αξιοθαύμαστες δυνατότητες εφαρμογών της τεχνολογίας AI, όπως το ChatGPT. Αλγόριθμοι, φυσική επεξεργασία της γλώσσας, βαθεία μάθηση, μεγάλα γλωσσικά μοντέλα: είναι μερικοί από τους όρους της νέας γλώσσας που ακόμα ακούγονται μαγικοί.

Θα συμφωνούσαμε, όμως, ότι έχουμε ήδη διανύσει μια απόσταση, τουλάχιστον από το αρχικό, πρωτόφαντο θάμπωμά μας, από την εισαγωγή μας στην ψηφιακή εποχή. Είμαστε πια σε θέση να διακρίνουμε τον μονοδιάστατο και στενόμυαλο τεχνοκρατικό ενθουσιασμό στον δημόσιο επιστημονικό λόγο, εκλαϊκευμένο ή μη, και αντιμετωπίζουμε πιο ψύχραιμα και πιο υποψιασμένοι τα λεγόμενα «θαύματα της επιστήμης». Ακόμα και αν αυτό δεν συμβαίνει πάντα και δεν ισχύει για όλους μας. Επίσης, είμαστε πια σε θέση να αντιληφθούμε το ανώφελο της τεχνοφοβικής άμυνας ενός συντηρητικού λόγου που όλο και λιγότερο ακούγεται, όλο και λιγότερους συγκινεί και πείθει. Και, ασφαλώς, έχουμε αφήσει πίσω μας πλέον τον αμήχανο λόγο, σχολικού τύπου, περί των πλεονεκτημάτων και των κινδύνων της τεχνολογίας, τις θετικές και αρνητικές πλευρές σε μια δήθεν αντικειμενική, απολιτική στάση που υποτίθεται ότι ζυγιάζε με τρόπο ακριβοδίκαιο τα υπέρ και τα κατά. Ο λόγος αυτός εφύετο και ευδοκίμούσε στις εφημερίδες και στο γλωσσικό μάθημα των γυμνασίων και λυκείων.

Στέκομαι λίγο στο σημείο αυτό και σας ζητώ να σκεφτούμε πόση σημασία έχει η στάση που διαμορφώνουμε απέναντι στις νέες τεχνολογίες ως κοινωνία, ως πολίτες, ως επιστήμονες, ως διδάσκοντες: Φοβία και μαγεία για το άγνωστο σκοτεινό δωμάτιο; Εμβύθιση με πάθος στις ανεξάντλητες τεχνολογικές εφαρμογές και την πραγματικότητά τους; Ποιος θα διασφαλίσει, για λογαριασμό όλων μας, την κριτική εγρήγορση, την άσκηση της αναστοχαστικής ματιάς πάνω στη νέα αυτή πραγματικότητα, την εργαλειακή και λειτουργική της αξιοποίηση για την ανθρώπινη σκέψη και το συναίσθημα, ότι αποκαλούμε πνευματικό πολιτισμό, τις τέχνες και τα γράμματα, τις κοινωνικές μας σχέσεις, τον πολιτικό και φιλοσοφικό μας στοχασμό, την ιστορική μας γνώση και επίγνωση; Κάποιες επιστήμες είναι επιφορτισμένες εξ ορισμού και εκ γενετής με αυτές τις ευθύνες και οι φορείς και οι εκπρόσωποί τους οφείλουν να εμπλακούν στον διάλογο με την ψηφιακή μας πραγματικότητα.

Ομοίως και οι λογοτεχνικές σπουδές δεν δικαιούνται (ή δύνανται) απλώς, αλλά οφείλουν να εμπλακούν στον διάλογο με τις ψηφιακές τεχνολογίες, σε ένα πλαίσιο αισιόδοξης υπόσχεσης για το λαμπρό ανανεωμένο μέλλον τους, το δικό τους και των ανθρωπιστικών επιστημών εν γένει. Και αυτό το κάνουν ήδη στο εξωτερικό και, περιορισμένα αλλά δυναμικά, και στα καθ' ημάς, με έναν τρόπο, είναι αλήθεια, που ακόμη πηγαينوέρχεται ανάμεσα στην απροβλημάτιστη, γοητευτική χρήση ψηφιακών εργαλείων (το στάδιο της μάγευσης) και την κριτική επίγνωση (το στάδιο της απομάγευσης και της υποψίας), που δεν συνιστά βέβαια απόρριψη των νέων τεχνολογιών, αλλά αναζήτηση της λειτουργικής τους ένταξης στις μεθόδους, την έρευνα, τη διδασκαλία και τον επιστημολογικό αναστοχασμό των λογοτεχνικών σπουδών.

Από την αρχή της, στα μέσα του 20ού αιώνα, η επιστήμη των υπολογιστών και της πληροφορικής (Δημητρούλια, 2015, σσ. 30-34), όπως και οι τεχνολογίες που αναπτύχθηκαν γύρω από αυτήν, συνδέθηκαν άμεσα και άπαξ διά παντός με τη γλώσσα και την κειμενική της διάσταση. Τα πρόσφατα επιτεύγματα της παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης αποτελούν μια στιγμή κορύφωσης της άρρηκτης αυτής σύνδεσης με τη γλώσσα. Κάτι τέτοιο σημαίνει για τις λογοτεχνικές σπουδές μια βασική δέσμευσή τους στη γλωσσική και κειμενική διάσταση της λογοτεχνίας όταν αξιοποιούν ψηφιακές μεθόδους.

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε συγκεκριμένες περιοχές, τις οποίες απαριθμώ και παρουσιάζω εδώ, και στις οποίες αναπτύσσονται οι λογοτεχνικές σπουδές μέχρι τώρα στη συνάντησή τους με τις ψηφιακές τεχνολογίες και εφαρμογές:

(α) Πρώτον, η μεταφορά της έντυπης λογοτεχνίας (και, ευρύτερα, της γραμματείας) σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε σαρωμένες εικόνες, αρχικά «παγωμένες», μη επεξεργάσιμες φωτογραφίες, σήμερα μηχαναγνώσιμες, είτε σε επεξεργάσιμη ηλεκτρονική μορφή, αρχικά με τη χειρωνακτική πληκτρολόγηση, εδώ και χρόνια πλέον με τη βοήθεια της οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων, και σήμερα πλέον με την υποστήριξη μοντέλων αυτόματης ή ημι-αυτόματης διόρθωσης των ηλεκτρονικών κειμένων που προκύπτουν από την OCR επεξεργασία. Στο πεδίο αυτό επιδόθηκε το ελληνικό παράδειγμα με πολλά και υψηλού κόστους και πνοής έργα που επιδίωξαν την ψηφιακή σύγκλιση με τον προηγμένο ψηφιακό υπόλοιπο κόσμο και ψηφιοποίησαν μεγάλης έκτασης έντυπο αρχειακό υλικό με διακηρυγμένους στόχους την ψηφιακή/ηλεκτρονική διάσωση και βιωσιμότητα και τη δημοκρατικότερη πρόσβαση ειδικών και του φιλομαθούς κοινού στα κείμενα αυτά. Η ψηφιακή βιωσιμότητα σήμερα ελέγχεται ως ευάλωτη στον χρόνο σε σύγκριση με τη διατήρηση της προγενέστερης υλικής μορφής του έγχαρτου πολιτισμού. Η πρόσβαση πάλι δοκιμάστηκε σκληρά και μάλλον απογοήτευσε επειδή έγινε χωρίς γενικό συντονισμό και εφαρμογή αυστηρών πρωτοκόλλων διαλειτουργικότητας, επειδή έγινε μεμονωμένα, με αλληλοεπικαλύψεις και ελλείψεις, ή επειδή δεν έγινε συστηματική ψηφιοποίηση οργανωμένων συνόλων κειμενικών ειδών και τεκμηρίων. Σήμερα οι αδυναμίες αυτές είναι εν πολλοίς θεραπευμένες και διαθέτουμε σημαντικούς ψηφιακούς πόρους των έντυπων και χειρόγραφων κειμένων της ελληνικής γλώσσας. Ακόμα όμως μένει (πάρα) πολλή δουλειά να γίνει ειδικότερα για τη νεοελληνική γλώσσα και γραμματεία. Ένα ευρύ σύνολο ψηφιακών βιβλιοθηκών και αποθετηρίων συγκροτούν τον παραδειγματικό χάρτη της περιοχής αυτής.

(β) Δεύτερον, η δημιουργία και λειτουργία ψηφιακών εργαλείων και μεθόδων για την ηλεκτρονική ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων και την ερμηνεία

τους, σε μια κρίσιμη σύμπραξη των λογοτεχνικών σπουδών με επιμέρους κλάδους των επιστημών της γλώσσας (όπως η στατιστική γλωσσολογία και η υφολογία) και τις μεθόδους και εφαρμογές τους. Στην περίπτωση αυτή θα εντάσσαμε τους ηλεκτρονικούς συμφραστικούς πίνακες λέξεων, αλλά και κάθε πίνακα λέξεων (λέξεων άπαξ, κύριων ονομάτων, τοπωνυμίων, κ.λπ.) αποτέλεσμα λεξιλογικής/λεξικομετρικής ανάλυσης των λογοτεχνικών κειμένων. Η ανάπτυξη αυτού του πεδίου επανέφερε στη μελέτη της λογοτεχνίας ανανεωμένο το παλαιότερο ενδιαφέρον, όταν στη δεκαετία του 1970 φύσηξε ο άνεμος του δομισμού και στη νεοελληνική φιλολογία και δημοσιεύτηκαν εργασίες για λέξεις άπαξ, πίνακες λέξεων με στατιστικές μετρήσεις, έντυπους συμφραστικούς πίνακες λέξεων, το λεξιλόγιο σε συγκεκριμένους συγγραφείς, κλπ. (βλ. Δημητρούλια, 2025). Η απροσδόκητη αλλά εύλογη επανάκαμψη της δομιστικής θεώρησης της λογοτεχνίας με τα σύγχρονα ψηφιακά εργαλεία για τη νεοελληνική λογοτεχνία αφενός έγινε δεκτή με ενθαρρυντικά σχόλια για τη διευκόλυνση που παρέχει στη φιλολογική έρευνα που τόση ανάγκη έχει τα εργαλεία υποδομής όπως τα συγκεκριμένα, αφετέρου αντιμετωπίστηκε με έντονες επιφυλάξεις και επικρίσεις για τη μεγέθυνση και κυριαρχία μίας μόνο διάστασης του λογοτεχνικού κειμένου, της γλωσσικής δομής και του λεξιλογίου του. Σήμερα αναζητούνται τρόποι, μέθοδοι και εφαρμογές ώστε τέτοιου είδους εργαλεία, ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης, για τη λογοτεχνία να λειτουργήσουν συνδυαστικά με άλλες θεωρήσεις της λογοτεχνίας, ώστε να υποβοηθηθούν άλλες διαστάσεις του λογοτεχνικού κειμένου, όπως η ιδεολογική, η αισθητική, η θεματική, κ.ά.

(γ) Όλα όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα συγκλίνουν στην ανάπτυξη ενός τρίτου πεδίου με τη δημιουργία και επεξεργασία ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας (και/ή γραμματείας), με την κρίσιμη συνέργεια της γλωσσολογίας των σωμάτων κειμένων.³ Το συγκεκριμένο πεδίο, που διαθέτει αξιομνημόνευτους «προγόνους» στην έντυπη φιλολογία, έχει να επιδείξει μια μάλλον φτωχή συγκομιδή, ειδικά αν συγκριθεί με την ψηφιακή πραγματικότητα άλλων γλωσσών εξίσου «ασθενών» ή περιφερειακών όπως η ελληνική. Στους λόγους αυτής της έλλειψης, διστακτικότητας ή καθυστέρησης μπορούμε να προσμετρήσουμε το κόστος για τη δημιουργία ενός σώματος κειμένων με ικανοποιητικό μέγεθος χιλιάδων και δεκάδων χιλιάδων λέξεων για τη λογοτεχνία (τα σώματα κειμένων γενικής γλωσσικής χρήσης αθροίζονται σε εκατοντάδες χιλιάδες και εκατομμύρια λέξεων), τα εμπόδια που θέτει το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας που συχνά αποκλείει κρίσιμα κείμενα και συγγραφείς από ένα σώμα κειμένων, την επιφύλαξη του ερευνητή σε ένα ανταγωνιστικό ακαδημαϊκό/ερευνητικό περιβάλλον που τον οδηγεί στην επιλογή να μη διαθέσει ελεύθερο και ανοιχτό στην ερευνητική κοινότητα το σώμα κειμένων που έχει δημιουργήσει μετά την ολοκλήρωση της δικής του έρευνας, αλλά και την κριτική που δέχεται η μεθοδολογία μελέτης και ανάλυσης σωμάτων λογοτεχνικών κειμένων από τη στιγμή που εκτιμάται ως περιοριστική η γλωσσική δίοδος από την οποία εισέρχεται, καταγράφει και μελετά ποσοτικά δεδομένα γλωσσικής χρήσης. Σήμερα διαθέτουμε

³ Βασικό εγχειρίδιο εισαγωγής στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων αποτελεί το Γούτσος & Φραγκάκη (2015). Ειδικότερα για τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων και τη λογοτεχνική μελέτη, βλ. τα εξής: Δημητρούλια (2022, 2023)· Φραγκάκη (2024)· Δημητρούλια κ.ά. (2024) (ειδικότερα τα κεφάλαια «Σχεδιασμός και συγκρότηση σωμάτων κειμένων» και «Εξόρυξη δεδομένων και κειμενική ανάλυση», σσ. 171-194 και 195-241, αντίστοιχα)· Ακριτίδου (υπό έκδοση), όπου η σημαντική παρουσίαση των τομέων της υπολογιστικής λογοτεχνικής ανάλυσης σύμφωνα με την έρευνα της υποδομής CLS INFRA.

πλατφόρμες ανοιχτής πρόσβασης για να επεξεργαστούμε σώματα κειμένων, να αντλήσουμε κειμενικά δεδομένα από αυτά (προχωρώντας ακόμα και στη λεγόμενη εξόρυξη δεδομένων), και να τα οπτικοποιήσουμε βάσει συγκεκριμένων παραμέτρων που θέτει κάθε φορά η έρευνα/ο ερευνητής. Πέρα από τις αναγκαίες στατιστικές αναλύσεις, είναι ασφαλώς ζητούμενο ο συνδυασμός των μετρήσεων και των οπτικοποιημένων δεδομένων με την ποιοτική ανάλυση που εφαρμόζουν οι δοκιμασμένες (θα ήταν άδικο να τις αποκαλέσουμε «παραδοσιακές») μέθοδοι ερμηνευτικής και αισθητικής προσέγγισης του λογοτεχνικού κειμένου. Τα σώματα κειμένων επιτάσσουν την από απόσταση ανάγνωση και ανάλυση υψηλού αριθμού κειμένων με τρόπο αυτοματοποιημένο μηχανικό, όπως τον ανέπτυξε ο Franco Moretti και η ομάδα του από τις αρχές του αιώνα μας στην Αμερική. Σήμερα η ερευνητική και ακαδημαϊκή κοινότητα διεθνώς δέχεται την μεικτή ανάγνωση των κειμένων, συνδυαστική μιας ψηφιακής από απόσταση που θα επιτρέψει να καταγραφούν και να απεικονιστούν δεδομένα που δεν θα μπορούσε να μελετήσει και να ελέγξει ο ανθρώπινος νους (ή θα το πετύχαινε με πολύ κόπο και απείρως πολλαπλάσιο χρόνο) και μιας εκ του σύνεγγυς ανάγνωσης των λογοτεχνικών κειμένων όπως την γνωρίζουμε ήδη. Ο συνδυασμός των δύο δεν είναι ασφαλώς ένα άθροισμα παράλληλων μεθόδων. Αναζητούμε μια πιο δημιουργική συναίρεση ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης που θα μπορεί να ερμηνεύει όσα οι αλγόριθμοι καταγράφουν μέσα σε ένα πλαίσιο ιστορικής θεώρησης της λογοτεχνίας εδραιωμένης στα φιλολογικά επιστημονικά δεδομένα. Πρόκειται για ένα μεθοδολογικό ζητούμενο που θα εμπεδωθεί και θα αποκρυσταλλωθεί μέσα από επάλληλες και ποικίλες εφαρμογές-φιλολογικές αναγνώσεις και αναλύσεις σωμάτων λογοτεχνικών κειμένων (δηλαδή μέσα από ερευνητικά έργα, διδακτορικές διατριβές, μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες, ανακοινώσεις σε συνέδρια, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά).

(δ) Ως τέταρτη περιοχή μπορούμε να προδιαγράψουμε την ανάπτυξη βάσεων δεδομένων που είτε αφορούν τη διαχείριση έντυπων εκδόσεων με συστηματοποιημένο περιεχόμενο αυστηρής και σταθερής δόμησης, όπως είναι οι βιβλιογραφίες ή οι εργογραφίες, οι βιβλιοθηκονομικοί κατάλογοι εύρεσης συγγραφέων, εκδόσεων, τεκμηρίων, αρχειακού υλικού, οι ευρετηριάσεις περιοδικών, κ.λπ.,⁴ είτε συγκροτούν ψηφιακούς πόρους διαχείρισης πληροφοριών και μεταδεδομένων με τη μορφή αρχειακών καταλόγων όπως αρχεία σε μορφότυπο excel ή csv, κλπ. Και σε αυτή την περίπτωση ίσχυσαν και ισχύουν οι θετικές και αρνητικές αντιδράσεις που προκάλεσαν/προκαλούν τα εργαλεία και οι μέθοδοι της ηλεκτρονικής ανάλυσης των λογοτεχνικών κειμένων θέτοντας το καίριο ζητούμενο, ερευνητικό και πρακτικό, να εξευρεθούν τρόποι λειτουργικής ενσωμάτωσής τους στη σύγχρονη φιλολογική έρευνα/μελέτη, ψηφιακή και μη, για την ερμηνευτική, ιδεολογική, αισθητική και ιστορική πραγμάτευση της λογοτεχνίας. Ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση των βάσεων δεδομένων η ηλεκτρονική επεξεργασία των μεταδεδομένων μπορεί να δώσει ένα πεδίο περαιτέρω διερεύνησης μέσω ποσοτικών μετρήσεων, αναλογιών βάσει επιλεγμένων κριτηρίων της έρευνας, απεικονιστικών σχεδιαγραμμάτων που θα προσέδιδαν επιπλέον μετρήσιμα επιχειρήματα στις υπάρχουσες επιστημονικές/φιλολογικές παραδοχές ή θα αμφισβητούσαν καίρια ορισμένες από αυτές και, με τη σειρά τους, θα αποκτούσαν

⁴ Ένα από τα πολλά παραδείγματα και το πλέον πρόσφατο που μπορεί να δει όποιος/όποια ενδιαφέρεται είναι η παρουσίαση της βάσης δεδομένων για τις μη αυτοτελώς δημοσιευμένες μεταφράσεις προς την ελληνική γλώσσα «Μετάdata». Βλ. Gkogkou (2025).

εγκυρότερο νόημα και ερμηνευτικό βάρος υπό το φως της σχετικής φιλολογικής βιβλιογραφίας.

(ε) Ένα επόμενο, πέμπτο στη σειρά, πεδίο για την ανάπτυξη των λογοτεχνικών σπουδών στο πλαίσιο των αναδυόμενων Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών θα μπορούσε να προσδιοριστεί από τη συγκρότηση ψηφιακών φιλολογικών ιστοτόπων, ψηφιακών έργων δηλαδή συντεταγμένων με τις επιστημονικές αρχές και τη μεθοδολογία έρευνας της φιλολογίας (και όμορων επιστημών στις περιπτώσεις διεπιστημονικών έργων), που αντλεί το περιεχόμενο που διαχειρίζονται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία και τις πηγές, έντυπες και διαδικτυακές, ενώ μπορεί να στηρίζεται και σε πρωτογενή έρευνα: θεματικές ιστοσελίδες, ηλεκτρονικοί εγκυκλοπαιδικοί οδηγοί, ψηφιακά ανθολόγια πολυμεσικού υλικού για ένα συγκεκριμένο θέμα, κλπ. Πρόκειται για υπερκειμενικές δομές διαθέσιμες διαδικτυακά και οι οποίες ανταποκρίνονται σε θέματα, εποχές, ειδικευμένες ερευνητικές περιοχές, ζητήματα έρευνας και μελέτης της λογοτεχνίας. Το ελληνόφωνο διαδίκτυο εμπλουτίζεται διαρκώς από τέτοια ψηφιακά έργα,⁵ σε βαθμό που αναδύονται άλλα ζητούμενα για τις λογοτεχνικές σπουδές, όπως η χαρτογράφηση τους και η διαρκής ενημέρωση αυτής της χαρτογράφησης, η εκμάθηση των τρόπων μελέτης και αξιοποίησης των έργων αυτών με δυναμική υπερκειμενική δομή και λειτουργία, ακόμα και οι τρόποι βιβλιογραφικής αναφοράς, παράθεσης και παραπομπής σε περιεχόμενο των ψηφιακών αυτών έργων αλλά και οι τρόποι και οι κανόνες επανάχρησης του περιεχομένου ώστε να δημιουργηθούν νέα ψηφιακά έργα προστιθέμενης αξίας. Οι λογοτεχνικές σπουδές στην ηλεκτρονική τους εποχή θα πρέπει να σκεφτούν τα ψηφιακά αυτά έργα με όρους συστηματικής επιστημονικής προσέγγισης για να μη γίνεται αντιληπτή η ψηφιακή φιλολογία περιοριστικά και προσβλητικά ως ένθεση τίτλων, σύνταξη περιλήψεων εκτενών κειμένων, παρουσιάσεις πολυμεσικού υλικού με εισαγωγικά σημειώματα σύστασης, και ανάρτηση αρχείων σε ένα περιβάλλον διαχείρισης περιεχομένου.

(στ) Άφησα στην έκτη κατά σειρά θέση μια από τις πιο υποφωτισμένες περιοχές έρευνας και μελέτης του ελληνικού παραδείγματος: τις ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις. Ως προς αυτό, χρειάζεται μια γενναία προώθηση της αντίληψής μας πέρα από τα ηλεκτρονικά αρχεία σελιδοποιημένων εντύπων, κατά κανόνα αρχεία pdf που προκύπτουν από τεχνολογίες εκτύπωσης, αναρτημένα σε ιστοσελίδες πανεπιστημιακών τμημάτων και ερευνητικών ιδρυμάτων. Αλλά και πέρα από τον ορίζοντα της αντίληψης, της αισθητικής, της λειτουργικότητας του εντύπου: ουκ ολίγες φορές εκδόσεις κειμένων δανείζονται την τεχνολογία του εντύπου, και περιορίζονται να μιμούνται ή να θυμίζουν δομές και λειτουργίες του. Και, ασφαλώς μακράν των ψηφιοποιημένων εκδόσεων, χρειαζόμαστε φιλολογικές εκδοτικές προτάσεις συγκροτημένες στη βάση επιστημειωμένων κειμενικών δεδομένων σε υπερκειμενική μορφή και σπονδυλωτή δομή ανοιχτή σε μεταβολές που θα υποστηρίξει τις διαδικασίες ρευστής δημοσίευσης και θα επιτρέπει την παραστασιακή επιτέλεση του κειμένου/των κειμένων (βλ. Sahle, 2023).

Νομίζω ότι χάριν της πληρότητας οφείλουμε μια αναφορά και στη διδακτική του λογοτεχνικού μαθήματος. Η κατίσχυση των νέων ψηφιακών μέσων και το πλήθος των εκπαιδευτικών ψηφιακών περιβαλλόντων και εργαλείων θέτουν εκ νέου μπροστά μας τα παλαιόθεν ερωτήματα του πώς και με ποια εφόδια

⁵ Για τα ψηφιακά έργα γενικότερα βλ. τα κεφάλαια «Η έρευνα και τα ψηφιακά έργα στις ΨΑΕ» και «Παρουσίαση και διατήρηση των ψηφιακών έργων» στο Δημητρούλια κ.ά. (2024, σσ. 35-60, 271-291).

διδάσκω. Ερωτήματα που πρέπει να τα σκεφτούμε και σε θεωρητικό επίπεδο και σε επίπεδο εφαρμογής και εφαρμογών, με τη συνέργεια της Ψηφιακής Παιδαγωγικής (κατά το Ψηφιακή Φιλολογία). Η αναδιατύπωση των ερωτημάτων στα σύγχρονα ψηφιακά τους συμφραζόμενα αφορά και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου το ερώτημα για το πώς οργανώνεται η διδασκαλία σε προγράμματα λογοτεχνικών σπουδών, περιέργως πώς, δεν τίθεται ή θεωρείται σιωπηρά λυμένο. Από όσα ήδη ειπώθηκαν προηγουμένως, νομίζω ότι προκύπτει αβίαστα η σκέψη πως η διδασκαλία με ψηφιακά μέσα οφείλει όχι να εγκλωβίζεται απροβλημάτιστα ευτυχώς και γοητευμένη με μια τυπική, εργαλειακή χρήση των ψηφιακών, σχεδόν μια χρήση by default, αλλά να κατευθύνεται προς μια ευρηματική αξιοποίηση της πληθώρας των εργαλείων, εδραιωμένη σε θεωρητικό/επιστημονικό έδαφος και εφοδιασμένη με κριτική επίγνωση, που θα προωθή τη μετάβαση από το καθεστώς μάγευσης, που σημείωνα στην αρχή, σε εκείνο της απομάγευσης και της κριτικής εγρήγορσης.

Άφησα για το τέλος κάτι εξίσου σημαντικό: Τα πρωτεϊκά σχεδόν ιδιοσυστατικά γνώρισμα των ψηφιακών κειμένων, που είναι πολυτροπικά και πολυμεσικά, που απαιτούν διασπορικές αναγνώσεις και προκρίνουν τη ρευστή πολλαπλότητά τους έναντι της μοναδικής σταθερότητας του εντύπου αντιμετώπιση, άμα τη εμφανίσει τους, ως ένα έξοχο πραγματωμένο παράδειγμα των θεωρητικών αρχών και αναζητήσεων του μεταδομισμού.⁶ Οι υπερκειμενικές δομές και συμπεριφορές των κειμένων καθιστούν τα τελευταία απτή απόδειξη της «αλήθειας», για παράδειγμα, της αποδόμησης. Πράγματι, η βιβλιογραφία συζήτησε σε αυτό το πλαίσιο τη νέα κειμενική πραγματικότητα των ψηφιακών μέσων αναγνωρίζοντας στον μεταδομισμό μια εκ των προτέρων, σαν να ήταν σχεδόν προφητική, σύνδεσή του με το υπερκείμενο. Έτσι, οι λογοτεχνικές σπουδές, τοποθετημένες στον ορίζοντα του ψηφιακού κόσμου, βρήκαν σύγχρονο έδαφος για να αναπτύξουν κριτικές αναζητήσεις με την ανανεωμένη συνδρομή της λογοτεχνικής θεωρίας και της μεταδομιστικής της παράδοσης. Ας κρατήσουμε όμως κατά νου και μια επιφύλαξη: η σύνδεση των ιδιοτήτων του υπερκειμένου με τις θεωρητικές μεταδομιστικές αρχές για την ανάγνωση και ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου, μια σύνδεση που επαναλαμβάνεται κάποτε σαν αυταπόδεικτη στη σχετική αρθρογραφία και εξελίσσεται σε έναν παραλληλισμό ταυτοτικά αναγωγικό του μεταδομισμού σε υπερκειμενικές ιδιότητες, μπορεί να περιορίζει ή και να απλουστεύει τη δυναμική πολυφωνία των μεταδομιστικών θεωρήσεων τη στιγμή που επιθυμεί να τις αναδείξει σχεδόν υμνολογώντας τες.⁷

Οι λογοτεχνικές σπουδές, εφόσον θέλουν να προσχωρήσουν στην πραγματικότητα που διαμορφώνουν οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες, στα προτάγματα, τις μεθόδους, τα νέα πεδία επιστημονικής άσκησης κ.λπ., οφείλουν να ανταποκριθούν σε ορισμένες βασικές προκείμενες που προϋποθέτουν οι τελευταίες. Η υλοποίηση ψηφιακών έργων απαιτεί συνεργατικό πνεύμα από συνεκτικές επιστημονικές ομάδες και διεπιστημονικές συνεργασίες και σε επίπεδο εφαρμογής και σε επίπεδο σχεδιασμού και διατύπωσης ερευνητικών ερωτημάτων και στόχων. Η ικανοποίηση αυτών των προϋποθέσεων ούτε αυτονόητη είναι ούτε

⁶ Ας σημειωθεί εδώ διευκρινιστικά ότι η αναφορά στα ψηφιακά κείμενα δεν αφορά την κυβερνο-λογοτεχνία (βλ. και Χατζή στο παρόν τεύχος) και κάθε είδους πειραματισμούς διαμεσικής λογοτεχνικής/διακαλλιτεχνικής έκφρασης.

⁷ Οι παρατηρήσεις αυτές θα πρέπει να ιδωθούν σε σχέση με τον προβληματισμό που αναπτύσσουν οι Νάτσινα και Καγιαλής στο άρθρο τους «From Virtuality to Actuality: Representations and Enactments of Critical Theory on World Wide Web» (Natsina & Kayalis, 2010).

εύκολα επιτεύξιμη, αν σκεφτεί κανείς τις εμπεδωμένες μοναχικές πορείες στην ακαδημαϊκή έρευνα – αναφέρομαι στο ελληνικό παράδειγμα, και, κάποτε, τις ανταγωνιστικές προστριβές. Καλώ όσους έχουν τη σχετική εμπειρία να θυμηθούν τις δυσχέρειες που αντιμετώπισαν στην επικοινωνία φιλολόγων και πληροφορικών στο πλαίσιο μιας ερευνητικής ομάδας.

Εξαιρώντας τις αμήχανες επιφυλάξεις για τα ψηφιακά και όποια τεχνοφοβική κριτική, όλο και σπανιότερες είναι αλήθεια, και ανατρέχοντας σε όλα τα προηγούμενα πεδία ανάπτυξης ψηφιακών λογοτεχνικών σπουδών, παρατηρούμε ότι για όλα τίθεται ή δικαιολογημένα θα μπορούσε να τεθεί το ίδιο ζητούμενο: να μετακινηθούμε πέρα από μια εργαλειακή χρήση (πάντα απαραίτητη και συνεχώς αναβαθμιζόμενη) σε μια λειτουργική αξιοποίηση της ψηφιακότητας στην επιστήμη μας.

Και, για να γυρίσω εκεί από όπου ξεκίνησα, εάν συμφωνούμε ότι ως κοινωνία θέλουμε να προχωρήσουμε στην απομάγευση και την υποψία με κριτική επίγνωση, αναστοχασμό και ενεργητική, δημιουργική, και εντέλει, απελευθερωτική χρήση και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, τότε δεν έχουμε παρά να αναθέσουμε αυτή την καίρια ευθύνη στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες και να εμπιστευτούμε τις λογοτεχνικές σπουδές στους κόλπους της.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ακριτίδου, Μ. (2015). Οι νεοελληνικές σπουδές μπροστά στην ψηφιακή πραγματικότητα. Η ανάπτυξη ψηφιακού σώματος νεοελληνικής ποίησης από το ΚΕΓ με το διεθνές πρότυπο Text Encoding Initiative. Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*. Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών: Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014: Πρακτικά, (τόμ. Δ', σσ. 651-679). Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών. https://www.eens.org/publication/journal_of_conferences/.
- Ακριτίδου, Μ. (υπό έκδοση). Η συγκρότηση ψηφιακού σώματος λογοτεχνικών κειμένων: εκδοτικά ζητήματα και ερμηνευτικές προκλήσεις με βάση το παράδειγμα της Ανεμόσκαλας. Στο Γ. Φραγκάκη & Ν. Μαθιουδάκης (επιμ.), *Ψηφιακές εφαρμογές στη νεοελληνική λογοτεχνία*. Gutenberg, (υπό έκδοση).
- Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωματίων κειμένων*. ΣΕΑΒ, Κάλλιπος – Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://hdl.handle.net/11419/1932>.
- Δημητρούλια, Τ. (2005). Λογοτεχνικές σπουδές και νέες τεχνολογίες. Η τυχαία συνάντηση μιας ραπτομηχανής και μιας ομπρέλας σε ένα χειρουργικό τραπέζι. *Κ*, 9 (Νοέμβριος), 30-47.
- Δημητρούλια, Τ. (2015). Ψηφιακή συνθήκη, πολιτισμός/κουλτούρα, λογοτεχνία. Στο Τ. Δημητρούλια & Κ. Τικτοπούλου, *Ψηφιακές Λογοτεχνικές Σπουδές* (σσ. 8-35). ΣΕΑΒ, Κάλλιπος-Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-472>
- Δημητρούλια, Τ. (2022). Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων και η ανάλυσή τους. Ερευνητικές προοπτικές για τη μελέτη της λογοτεχνίας. *Σύγκριση*, 31, 160-184. <https://doi.org/10.12681/comparison.32406>
- Δημητρούλια, Τ. (2023). Ηλεκτρονικά υποστηριζόμενη ανάλυση κειμένου: νέες ερμηνευτικές προοπτικές. Στο Π. Πετρίδης (Επιμ.), *Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Ελλάδα: προβληματισμοί και προκλήσεις*. Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. <https://doi.org/10.12681/praktika.5210>
- Δημητρούλια, Τ. (2025). Η πολλαπλή ιστορία (και) των ελληνικών Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Σπουδών: πρώιμες στατιστικές αναλύσεις της νεοελληνικής ποίησης. Στο Κρυστάλλη, Π. & Αρβανίτης, Π. (Επιμ.), *Οι Επιστήμες της Γλώσσας και της Επικοινωνίας στην Ψηφιακή Εποχή. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Α.Π.Θ. Βάσω Τοκατλίδου* (σσ. 111-142). Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Εκδόσεις Κυριακίδη. https://ikee.lib.auth.gr/record/368363/files/Book_Tomos_Tokatlidou.pdf
- Δημητρούλια, Τ., Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2024). *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Ένας πρακτικός οδηγός* (δεύτερη έκδ. εμπλουτισμένη). Ινστιτούτο του Βιβλίου – Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Καγιαλής, Τ. (2014). Ψηφιακές απορίες ενός νεοελληνιστή. Στο *Ψηφιακές τεχνολογίες και νεοελληνική φιλολογία: Ο φιλόλογος ως δημιουργός, διαχειριστής και χρήστης ψηφιακού περιεχομένου*. Ημερίδα: Πάτρα, 22 Οκτωβρίου 2014:

- Πρακτικά. Πανεπιστήμιο Πατρών. https://www1.library.upatras.gr/wp-content/uploads/2015/05/dh14_kayalis.pdf
- Φραγκάκη, Γ. (2024). Ανάλυση του λόγου της λογοτεχνίας μέσω της υφολογίας σωμάτων κειμένων: Θεματικές και διαχρονική αλλαγή. *Σύγκριση*, 33, 352–377. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκριση/article/view/37402>
- Gkogkou, D. (2025). Μετάdata: A Database for Translations of Literary Texts in Greek Periodicals. In Fr. Renaville, R. Adam & C. Oger (Eds.), *Opening up our Heritage. Opportunities in Digitising and Promoting Cultural and Research Collections* (pp. 133-149). Presses Universitaires de Liège.
- Natsina, A. & Kayalis, T. (2010). From Virtuality to Actuality: Representations and Enactments of Critical Theory on World Wide Web. In T. Kayalis & A. Natsina (Eds.), *Teaching Literature at a Distance: Open, Online and Blended Literature* (pp. 163-170). Continuum.
- Sahle, P. (2023). Τι είναι μια φιλολογική ψηφιακή έκδοση; (Κ. Τικτοπούλου, μετ.). Στο M. Driscoll & E. Pierazzo (Eds.), *Ψηφιακές Φιλολογικές Εκδόσεις* (Κ. Τικτοπούλου, Μ. Ακριτίδου, Φ. Κοϊδάκη & Ε. Πετρίδου, μετ.) (σσ. 43-60). Κάλλιπος – Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kal-lipos-391>

Abstract

Vasilis Vasileiadis

Literary Studies on the horizon of the Digital Humanities

This article seeks to briefly map individual areas of literary studies that emerge in the era of their transition to the digital age. The following six areas are listed: (a) transfer of printed literature to digital, (b) electronic tools for the study of literary texts and their analysis, (c) development of databases, (d) creation and study of corpora in digital literary studies, (e) creation of literary websites, and (f) digital critical editions. The shift from the instrumental utilization of new digital media and applications to their functional integration in research, teaching and study, as well as in their critical awareness remains a significant parameter. The article is based on Alan Liu's distinction regarding the stages of invasion and establishment of each new human machine in our history ("media enchantment/colonization" and "media disenchantment", Liu 2008). The article is accompanied by a commentary on the correlation of the structural-functional features of hypertext with post-structuralist theories of the text. It concludes with the need to open literary studies to interdisciplinary approaches through multifaceted collaborative schemes for the design, implementation and sustainable operation of digital projects.

Keywords

hypertext, poststructuralist poetics, databases, corpora in literary studies, digital critical editions, digital humanities, digital literary studies, media (dis)/enchantment.